

XORAZM OLTI YARIM MAQOM USULLARI HAQIDA

Rustam Kurbonboyevich Boltayev

Urganch Davlat universiteti katta o'qituvchisi

rustam_boltaev@mail.ru

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o'zbek xalqining qadimdan ma'lum bo'lgan Xorazm "Tanbur chizg'ilari" asosida yozilgan Xorazm olti yarim maqomlaridagi usullar va Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda "Xorazm musiqiy tarixchasi" kitobida keltirilgan usullar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Maqomi Rost, Tarje'i Rost, peshravi Rost va Peshravi Gardun, Muhammasi Ushshoq, Saqili Navo.

KIRISH

O'zbek mumtoz maqom san'atining asosining birinchisi parda(lad), ikkinchi usul tashkil etadi. Maqom nomi bilan parda va usul nomi qayd qilinib kelingan. Masalan Maqomi Rost, Tarje' Rost, Peshravi Gardun va Peshravi Rost, Murabba'i Komil va h.k. Tarje', Gardun kabi atamalar usulni bildiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston Davlat Al-Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan XIX-asrning ikkinchi yarmida ishlanib xonga tuxfa qilingan nusxalardan biri inventar № 7406 raqamli xattot X. Muxrkon ko'chirgan "Xorazm tanbur chizg'ilari" kitobi saqlanmoqda. Bu berilgan maqom usullarini tahlil qilganimizda Mulla Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzodalar "Xorazm musiqiy tarixchasi" risolasida keltirilgan Tanbur maqomlari usullari ro'yxatida berilgan usullar tarkibidan tubdan farq qiladi. Ushbu risolada 13 ta maqom usullari keltiriladi. Inventar № 7406 raqamli kitobda esa 21 usul nomi keltiriladi. Bundan ko'rinib turibdiki amaliyotda ishlatilgan usullar soni ko'proq bo'lgan.

Ushbu maqolada Xorazm olti yarim maqomlaridagi usullarni tahlili, nazariy asoslari va tarkibiy tomonlariga e'tibor qaratdik. Ijrochilik masalalari aynan inventar № 7406 raqamli xattot X. Muxrkon ko'chirgan "Xorazm tanbur chizg'ilari" kitobida berilgan maqom usullari va Mulla Bekjon Rahmon o'g'li va Muhammad Yusuf Devonzodalar "Xorazm

musiqiy tarixchasi” risolasida keltirilgan Tanbur maqomlari usullarining bog‘liq va farqli tomonlarini ko‘rib chiqdik va bu tahlil va taqqoslash asosida maqom usullariga doir ma’lumotlarni tikladik.

Rost maqomidan Mansur; Maqomi Rost, Tarje’ Rost, Peshravi Gardun va Peshravi Rost, Murabba’i Komil, Muxammas Rost, Musaddasi Rost, Musabba’i Rost, Saqil Rost, Iyfori Rost.

Navo maqomidan Mansur; Peshravi Navo, Nim Saqil Navo.

Segoh maqomidan Mansur; Maqomi Segoh, Se usuli, Chor usuli, Xafifi Segoh.

Dugoh maqomidan Mansur; Tarje’i Dugoh, Zarbul fath, Samoiy Dugoh, Foxita zarb.

Buzruk va Iroq maqomlari Mansur; Maqom Buzruk, Nufurdam.

Xorazm musiqiy tarixchasida Xorazm olti yarim maqomi tartibidagi Rost, Panjgoh, Segoh, Dugoh maqomlari usullaridan keltirilgan jadvali mavjud.

Rost maqomi chertim (Mansur); Maqomi Rost, Tarje’ Rost, Peshravi Rost, Saqili Rost, Muhammasi Rost.

Rost maqomi aytim (Manzum); Suvori Rost, Talqini Rost. Nasri Ushshoq. Ifori.

Panjgoh maqomi Mansur; Se usuli.

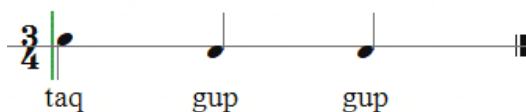
Segoh maqomidan Mansur; Hafifi Segoh.

Dugoh maqomidan Mansur; Samo’iy Dugoh, Paxta zarb Dugoh.

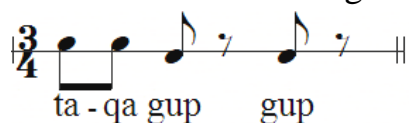
Tahlil va natijalar. Bundan ko‘rinib turibdiki Rost maqomi chertim (Mansur) yo‘lida musiqashunos olimlar ijod qilgan Murabba’i Komil, Muxammas Rost, Musaddasi Rost, Musabba’i Rost asarlar kiritilmagan. Navo maqomidan Peshravi Navo, Nim Saqil Navo. Segoh maqomidan esa Chor usul. Dugoh maqomidan Tarje’i Dugoh, Zarbul fath. Buzruk va Iroq maqomlarida keladigan Nufurdam usullari kiritilmagan.

Bu yerda faqat nomlaridagi farqlarni ko‘rib turibmiz. Endi ichki tuzilishiga ham bir nazar tashlasak.

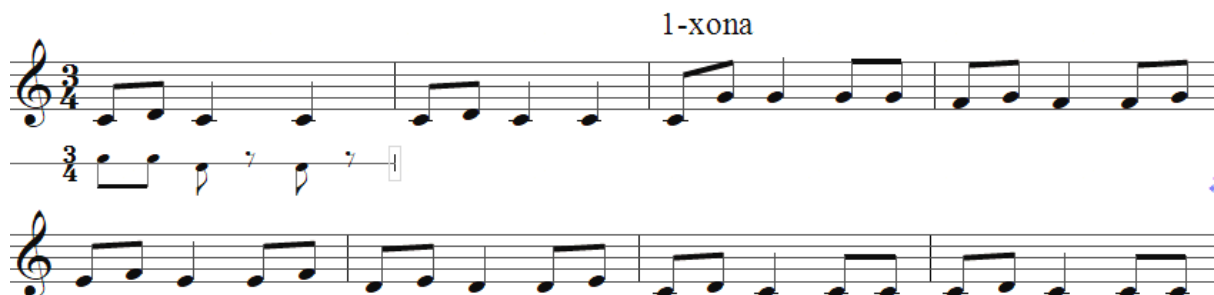
Maqomi Rostb usuli 2 qo‘lyozmada bir xil va ular bir-biriga to‘g‘ri keladi, Tarje’i Rost usulida farq bor. Xorazm musiqiy tarixchasida; taq, gup, gup shaklida yozilgan. Buni notada aks etilishi quyidagicha

Tarje'i Rost usuli tuzilishini Muhrkon nushasidagini ko'rsak. Taqa gup, gup

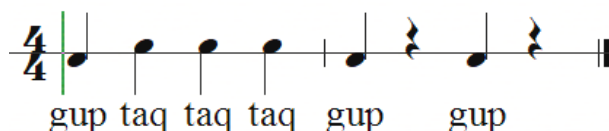

Tarje'i Rost Xorazm tanbur chizg'ilarida nota matni bilan kelishi

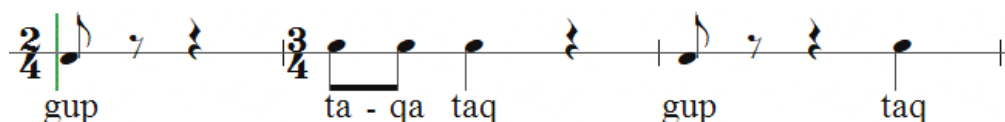

Amaliyotda ishlatilishiga qaraganda inventar №7406 raqamli qo'lyozmada berilgan usul haqiqatga yaqin desak mubolog'a bo'lmaydi.

Xorazm musiqiy tarixchasida Peshravi Rost usuli: gup-taq-taq taq, gup * gup *

Inventar №7406 raqamli qo'lyozmada Peshravi Rost usuli:

Peshravi Rost va Peshravi Gardun Xorazm tanbur chizg'ilarida nota matni bilan kelishi

Peshravi Rost va Peshravi Gardun usuli ikkala nusxada ham umumiy hajmi bir xil, lekin ichki tuzilishi tubdan farq qiladi.

Chunki 4/4 o'lchovida ikkita kuchli xissa bor. Birinchisi kuchli xissa uchinchisi nisbatan kuchli xissa. Bundan kelib chiqadiki $4/4+4/4= 8/4$ usul davomida 4 kuchli xissa xosil bo'lib turibdi, aslida esa uchta kuchli xissasi bor. 2/4 o'lchovida bitta kuchli xissa, 3/4 o'lchovida esa bitta. Kuy usuli umumiy hajmi $2/4+3/4+3/4= 8/4$ o'lchovida.

Katta usullardan birini Muxammasi Rost usuli tahlil qiladigan bo'lsak quyidagicha ko'rinish xosil bo'ldi. Xorazm musiqiy tarixchasi kitobida kelgan 5. Muxammasi Rost usuli: gup taqqa taq taq gup * taq gup taq * gup gup taq taqqa taqqa gup * taqqa taqqa gup * taq gup taq taq taq taq

gup taq-qqa taq taq gup taq gup taq gup gup taq taq-qqa taq-qqa gup taq-qqa taq-qqa gup taq gup taq taq taq taq

Inventar №7406 raqamli qo'lyozmada Muxammasi Rost usuli:

A) B) C) D) E)

Qiziqarli tomoni shundaki Xorazm musiqiy tarixchasi kitobida usulning davomiyligi 2/4 o'lchovida 14 takti tashkil qiladi.

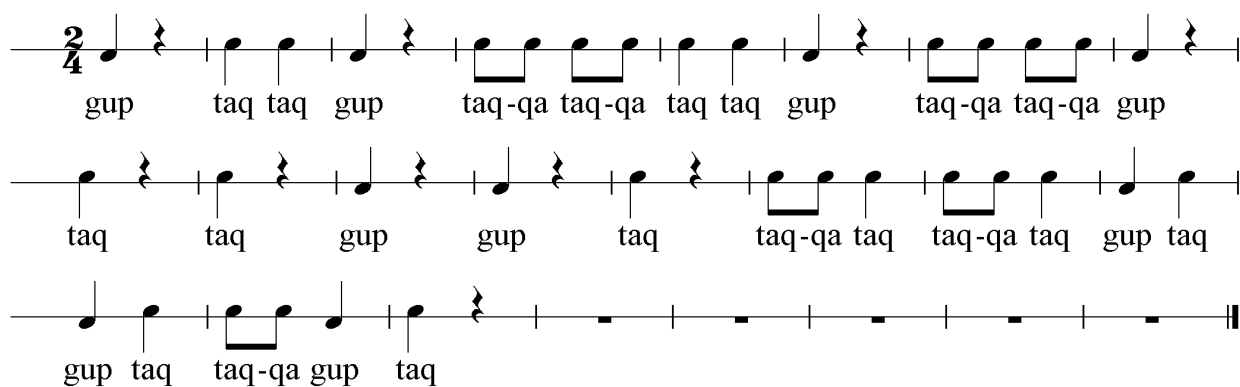
X. Muhrkon nusxasida esa 2/4 o'lchovida 16 takti tashkil qiladi.

M.M. ♩ = 40

1-xona

Yana bitta katta usul haqida soʻz yuritadigan boʻlsak bu Saqil usuli. Bu usulda 2/4 oʻlchovida 24 takt, 48 zarb, 96 naqra boʻlishi lozim. Xorazm musiqiy tarixchasida 4. Saqili Rost usuli: gup * taq taq gup * taqqa-taqqa- taq-taq gup * taqqa taqqa gup * taq * taq * gup * gup * taq * taqqa taq taqqa taq gup taq gup taq taqqa gup taq *. Nota shaklida quyidagicha

Inventar №7406 raqamli qoʻlyozmada Saqili Navo usuli:

Qiziqarli tomoni shundaki Xorazm musiqiy tarixchasi kitobida usulning davomiyligi 2/4 oʻlchovida 19 takti tashkil qiladi.

X. Muhrkon nusxasida esa 2/4 oʻlchovida 24 takti tashkil qiladi va Saqili Navo ohanglarida usulning kelishini koʻrsak.

M.M. ♩ = 50

1-xona

Bozgo'y

Yana bir qiziqarli tomoni shundaki Shashmaqom cholg'u (Mushkilot) yo'llarida Saqil kuyi ohanglarida usul bir xona to'liq davom etadi. Bozgo'y ham 24 takt davomiyligida ijro qilinadi. Xorazm olti yarim maqomi esa Shashmaqom tuzilishiga o'xshamaydi, ya'ni umumiy hajmi 24 takt bo'ladi. Xona 16 takt Bozgo'y esa xona ichida 8 takti tashkil qilib. Xorazm olti yarim maqomini ishlagan musiqashunos, sozanda va xonandalar Buxoro Shashmaqomining aynan o'zini

ko‘chirib qo‘ygan emaslar, bu ohang yo‘nalishlariga ishlov berib boshqacha uslubda ohanglari Xorazmga xos qilib ishlanganligining guvohi bo‘lamiz.

XULOSA

Tadqiqotlardan shunisi ma‘lum bo‘ldiki bizgacha yetib kelgan O‘zbekiston Davlat Al-Beruniy nomli Sharqshunoslik instituti fondida saqlanayotgan XIX-asrning ikkinchi yarmida ishlanib xonga tuxfa qilingan nusxalardan biri inventar № 7406 raqamli xattot X. Muxrkon ko‘chirgan “Xorazm tanbur chizg‘ilari” kitobi, hamda Mulla Bekjon Rahmon o‘g‘li va Muhammad Yusuf Devonzodalar “Xorazm musiqiy tarixchasi” risolasida keltirilgan Tanbur maqomlari usullarining bog‘liq va farqli tomonlarini ayrimlarini tahlil qilib yoritdik. Rost maqomi (Mansur) chertim yo‘lidan Tarje’ Rost, Peshravi Gardun va Peshravi Rost, Muxammasi Ushshoq. Navo maqomi (Mansur) chertim yo‘lidan esa Saqil Navo kuylari. Hali oldimizda qilinadigan ishlar talaygina. Ushbu maqom usullarini yoshlar yaxshi o‘zlashtirib olishsa kelgusida har-bir eshituvchini o‘ziga rom qila oladigan ohanglardan bahramand bo‘lishi shunxasiz.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabr PK 3391-sonli qarori.
2. Mirziyayev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O‘zbekiston, 2017
3. Xudaybergan Muhirkon. Xorazm tanbur chizg‘ilari. Qo‘lyozma. O‘zR FASHI inv. № 7406.
4. Mullo Bekchon Raxmon o‘g‘li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqa tarixchasi. Toshkent 1992
5. Aminov H. Tanbur chizig‘i nusxalari. Shashmaqom saboqlari (maqola va ma‘ruzalar to‘plami). Toshkent 2005
6. Boltayev R. Raximov B Tanbur chizg‘ilarining ilmiy-amaliy asoslari. Yangi asr avlodi nashriyoti. Toshkent 2020
7. Matyakubov O. Maqomot. Musiqa nashriyoti. Toshkent 2004
8. Matyakubov O. Xorazm Dutor maqomlari va Olti yarim maqomi. Yangi asr avlodi nashriyoti. Toshkent 2018
9. Matyakubov O. Boltayev R. Aminov X. “Xorazm tanbur chizig‘i” Toshkent 2010
10. Rajabov I. Maqomlar. Toshkent 2006

